

Rett til å drepe – plikt til å dø

Om dødsforberedelse i de væpnede styrker*

AV PAUL ANDREAS HAUG

I boken *Krigerkultur i en fredsnasjon* finner vi et kapittel med overskriften «Rett til å drepe – plikt til å dø: Den militære profesjon i et rettslig lys».¹ Vi skal ikke gå nærmere inn på kapitlets problemstillinger og drøftinger her. Men la oss innledningsvis likevel reflektere kort over kapitlets overskrift: «Rett til å drepe – plikt til å dø». Uten å drøfte i den bredde det fortjener, kan vi si at våre soldater i visse tilfeller har «a licence to kill». Soldatenes tekniske ferdigheter trenes for situasjoner hvor bruk av våpenmakt og tap av liv kan bli virkelighet. Uten denne treningen og forberedelsen, ville ikke soldaten kunne gjøre sin oppgave tilfredsstillende. Nasjonen ville ha gitt dem et dårlig utgangspunkt for deres oppdrag.

Hvordan er det så med den andre delen av overskriften: «plikt til å dø»? Siden 2001 har vi mistet 11 kolleger og kamerater i ulike operasjonsområder. De var denne særskilte soldatplikten tro. Tro inntil døden. La oss fortsatt lyse fred over deres minner!

Ble soldatene forberedt på denne plikten på noen måte? Ble de forberedt på risiko for egen død? At deployeringen kunne komme til å frarøve dem livet? Fantet det et «treningsprogram» som tok opp problemstillinger knyttet til dette? Eller var det i stedet tilfældigheter og bisetninger som gav plass til tanken på at det tross alt er en mulighet for at jeg (og makkeren) ikke kommer hjem igjen med livet i behold? Spørsmålet meldte seg altså; Hvordan forberedes soldaten på risiko for egen død i sin tjeneste for Norge?

---

* Hvordan blir Norske soldater forberedt på risiko for egen død i dag? Dette spørsmålet fikk jeg fordype meg i på Det teologiske fakultetet ved UiO høsten 2012 og våren 2013. Fakultetets etter og videreutdanningskurs med den lange tittelen «Døden i protestantismen. Av jorden skal du igjen oppstå. Døden og de døde i protestantisk tradisjon», la grunnlaget for nye og spennende oppdagelser. Kursets sluttoppgave er utgangspunktet for denne artikkelen.

¹ Sigrid Redse Johansen «Rett til å drepe – plikt til å dø: Den militære profesjon i et rettslig lys» i H. Edstrøm, N-T. Lunde, J. H. Matlary (red). *Krigerkultur i en fredsnasjon*. Abstrakt forlag 2009, s. 198.

Men før vi går nærmere inn på å belyse dette spørsmålet nærmere, la oss koste på oss et blick bakover i historien. Dødens realitet er jo ikke av ny dato. Hverken for den sivile eller den som ikles «Kongens klær».

Reisens start

Bli med på en liten reise. Til der hvor temaet begynte å ta tak i meg. Vi skal til Erfurt, hovedstaden i den øst-tyske delstaten Thüringen. En vakker by med vel 200.000 innbyggere. Erfurt huset engang berømte historiske personer som Meister Eckhardt (1260-1328. Katolsk teolog og mystiker), samt Martin Luther (1483-1547. Reformasjonens far).

I et av byens museer (Angermuseum Erfurt) kom jeg over en utstilling av en rekke med skjold såkalte «Setzschilde», datert til midten av 1400 tallet. Disse «Setzschilde» eller «setteskjold» som vi kanskje kunne oversette det til på norsk, var 1,65 m høye med jernpigge på undersiden av skjoldet. Disse var konstruert slik at man kunne «spikre» skjoldet fast i underlaget. Skjoldets form er ikke ulikt det vi vet at de romerske legionærene brukte. Og heller ikke ulikt de skjoldene vårt eget politi har til rådighet ved massetjeneste. Formen er med andre ord rektangulær. Det som i vår sammenheng er interessant, har hverken med form eller fasong å gjøre, men befinner seg på baksiden av skjoldet. Med andre ord den delen som vender seg mot personen som har skjoldet til beskyttelse. I museumsguiden står det følgende på tysk;

Auf den Rueckseiten der Schild findet man noch die Darstellung des heiligen Christophorus, der die Benutzer der Schilde vor einem ploetzlichen Tod ohne die Spendung der Sterbesakramente schuetzen sollte. Daran erkennt man, dass die Schilde auch fuer den tatsaechlichen Einsatz bestimmt gewesen waren.²

Skjoldene var altså utsmykket med et bilde av St. Christoffer.³ Hensikten med bildet var, som museumsguiden fortalte, å beskytte skjoldbæreren fra en brå og plutselig død. For ved en slik brå død ville man ikke rekke å forberede seg rett på døden, som innebar blant annet å motta geistlig syndstilgivelse (absolusjon) og «den siste olje». Dette teologiske problemet ble «løst» ved at St. Christoffer gikk i forbønn for soldaten. Han var jo alle soldaters skytshelgen.

---

² For de av oss som har utfordringer med tysken, foreslår jeg denne oversettelsen: «På baksiden av skjoldet finner man en fremstilling av den hellige Christoffer, som skulle beskytte brukeren av skjoldet for en plutselig død, uten at man fikk dødssakramentet. I og med dette forstår man at skjoldet var bestemt for virkelig bruk».

³ I den katolsk pregede kulturen og i den førreformatoriske tiden som skjoldene må settes inn i, er St. Christoffer altså en skytshelgen. Navnet er et sammendrag av latinens: «Christus» = Kristus og verbet «ferre» = å bære. Navnet betyr dermed «Kristusbærer» eller «en som bærer Kristus frem», og knytter seg til en av mange overleverte Kristuslegender.

Ars Moriendi

Hvilken kontekst står skjoldets utsmykning i? For å finne et tilfredsstillende svar på dette, må vi gå til en spesiell del av det romersk-katolske trosunivers. Nærmere bestemt til den tradisjonen som på latin bærer navnet «Ars moriendi». Sagt med norske ord: «Kunsten å dø».

Her er det ikke plass til å gi et utfyllende bilde av Ars moriendi, hverken historisk eller teologisk. Noen hovedpunkter er alt vi rekker å trekke frem. Ars moriendi handler i hovedsak om hvordan et menneske innenfor konfesjonens ramme må forberede seg for døden.⁴ Kanskje kunne man kalle tradisjonen: Kunsten å dø kristelig.⁵ Den enkeltes liv etter døden var helt avhengig av den rette forberedelsen og den rette bistand fra geistlig side. I stikkordsform hørte følgende elementer hørte med:

1. Sette sitt hus i stand.
2. Tilgi dem som har gjort deg noe galt. Be om tilgivelse om man selv har gjort noe galt.
3. Sognebud.⁶ Påminnelse om dåpen. Skriftemål. Absolusjon. Nattverd. Den siste olje.
4. Ta farvel med alle og alle ting. Vende seg fra verden.
5. Vente på døden. Tålmodighet i lidelsene. Beseire anfeltelsene.

Ars moriendi og reformasjonen.

Den 31. oktober 1517 spikret Martin Luther sine 95 teser mot avlatshandelen på slottskirkens dør i Wittenberg. Det var en nokså vanlig måte å utfordre fagfeller til diskusjon om viktige temaer på. Spikringen i seg selv var ikke det provoserende. Dette var startskuddet til reformasjonen.

Reformasjonen fikk enorm betydning på alle områder av det religiøse og politiske livet i Europa. Ars moriendi var intet unntak. Den fikk et nytt navn: Sterbekunst – dødskunst. De store linjene i Ars moriendi syntes likevel å ha blitt videreført,⁷ men det var kommet en ny tros- og frelsesvisshet inn i den. Dessuten ble den sterke avhengigheten av geistlig betjening i dødsleiet redusert. Luther hevdet at dersom man var døpt, hadde man gått over fra døden til livet. Man var frelst og kunne møte døden og etterlivet med ro, tillit og forventningsfull glede.

---

⁴ Her dreier det seg om den romersk-katolske rammen.

⁵ Jeg vil anta at de fleste religioner har tanker om å forberede sine troende på dødens uavvendelighet. Denne artikkelen fokuserer på kristendommen.

⁶ Dvs. besøk av en prest/geistelig person som forestår absolusjon, nattverd, den siste olje etc.

⁷ Ønsker noen å gå nærmere inn i dette cf. «The reformation of feeling», S. Karant-Nunn. 2010.

«Troen alene» sikret evigheten.⁸ Han beskriver dette i den lutherske ars moriendi-teksten fremfor noen: «En preken om det å forberede seg på å dø».⁹ I 1526 skifter Luther perspektiv. Da utgir han skriftet «Om soldater kan bli frelst».¹⁰ Her går han mot slutten av skriftet i rette med soldatenes tilbedelse av St. Christoffer,¹¹ men han er tydelig på at soldater også kan være gode kristne. Døden som soldat var en salig død, for «soldaten døde i lydighet mot øvrigheten og Guds ord». Skriftet kan settes i sammenheng med «bondeopprøret» i Tyskland (1524-25). Mange soldater møtte døden i den.

Den historiske skissen av Ars moriendi/Sterbekunst ovenfor er ikke fullstendig på noen måte. Den gir et inntrykk av noen sider og noen perspektiver. Jeg tror den også gir oss grunn til å hevde at soldater, så vel som sivile borgere, var innvevet i en kultur der det var nødvendig å forberede seg på døden.

Dødsforberedelse i den militære kulturen i Norge i dag

Trenger soldater å forberede seg på døden også i vår tid? Siden svaret på dette synes å være ja, skal vi nå vende tilbake det opprinnelige midtpunktet for denne artikkelen: «Hvordan blir norske soldater forberedt på risikoen for egen død i dag?»

Begynner vi å se oss rundt i den militære kulturen, er ikke døden så usynlig som man kanskje kunne tro. I det følgende vil jeg trekke frem noen deler av dette materialet. Jeg vil begynne med «Troskapsløftet av 1891». Jeg fortsetter med etikkundervisningen som gis i Forsvaret og avslutter med å beskrive et undervisningsopplegg for klargjøring for deltagelse i internasjonale oppdrag. Når blikk og fokus finjusteres på denne måten, er jeg sikker på at leserne selv vil kunne finne andre (og kanskje bedre) eksempler på at dødens risiko er en del av den militære kulturens bevissthet. «Troskapsformaning av 1891» lyder som følger:

*Tro mod Konge og Forfatning, lydig mod foresatte,
rætsindig, hæderlig og hjælpsom i all sin ferd,
skal enhver krigsmand stedse med alvor og nidkærhed
strebe at tilegne seg de ferdigheter og egenskaper,
der kræves hos en god soldat,
samt beredvillig og nøiagtigt efterkomme gjældende forskrifter*

---

⁸ Uttrykket «Troen alene» (Sola Fide) knytter an til Luthers reformatoriske oppdagelse gjennom lesning av Paulus brev til Romerne.

⁹ Den tyske tittelen er «Eyn Sermo von er bereitung zum Sterben». M. Luther 1521.

¹⁰ Min «oversettelse». Skriftets egentlige tittel er mye finere – og lengre; «Ob Kriegsleute auch im Seligen Stande sein können» M. Luther 1526.

¹¹ Han polemiserer altså mot den katolske Ars Moriendi.

*og de ham i tjenestens medfør givne befalinger.
I farens stund skal han, når det kræves villig ofre liv og blod
for Konge og Fædreland.¹²*

Dette kan leses på ulike måter, og kan også forstås som en katalog over egenskaper (dygder) som «Kongen og forfatningen» krever av sine soldater. Vi legger også merke til at siste setning setter offeret av eget liv og døden inn i den samme rammen. At «krigsmanden» i farens stund og når det kreves, også pålegges å gi sitt liv for «Konge og Fædreland», kan gi den enkelte soldat en forståelse av den risiko hans eller hennes yrkesvalg faktisk innebærer.

Det er nok ikke ofte vi ser Troskapsløftet av 1891 fokusert på denne måten. Mange vil likevel være kjent med dets innhold, og ha latt seg forme av det på ulike måter.

Etikkundervisningen

Flere vil også være kjent med undervisningen i etikk i Forsvaret. En undervisning som med tilpasset form og metode, finnes på alle nivåer i kurs og utdanning. Undervisningen tar for seg flere tema enn det vi særskilt ser på i denne artikkelen. Hva sier den så om risiko for død?

Vi skal kort se på pensumboken «Etikk og militærmakt».¹³ I denne boken er et helt kapittel viet vår tematikk. Kapittelet har fått overskriften «Å risikere eget og andres liv». I innledningen til kapittelet sies det at:

«Soldatens plikt til å forsvare samfunnet innebærer at han rutinemessig trenes til og er forberedt på å ta liv. Det er soldatyrkets fremste kjennetegn fremfor andre yrker» (Michelsen 2005: 355).

Et annet særkjenne ved soldatyrket er kravet (Troskapsformaning av 1891) om å sette eget liv på spill. Ikke mange yrker vi kjenner til har en slik plikt som fundament i yrkesutøvelsen.

Går vi til «Studiehefte til emnet etikk og militærmakt», som er et hefte som skal lette studentenes inngang i pensumboken, finner vi også der uttrykk og avsnitt som henviser til risiko for tap av eget liv, som for eksempel «Å risikere livet for staten».¹⁴

Både pensumbok og hefte har lagt grunnen for det undervisningsopplegget i etikk som kalles RAM (respekt, ansvar, mot). Dette er leksjoner som gis på ulike nivåer i Forsvaret. Blant annet finnes det en leksjon som på en svært direkte måte berører temaet døden. Leksjonen har overskriften: «Døden – et spill på

---

¹² Kgl. res av 1891.

¹³ Matlary, J. og Lunde, N-T. (red) 2009. En ny pensumbok er så vidt jeg vet under utarbeidelse.

¹⁴ Cf. Studiehefte til emnet etikk og militærmakt. FPK/FHS 2013. s. 29 ff.

livet». Denne leksjonen synes nå å være på vei ut. Forhåpentligvis vil noe av tematikken likevel dekket i den revisjonen av etikkpensumet som er underveis.

Klargjøring til internasjonale oppdrag

Det siste vi skal se på i denne artikkelen, er klargjøring av soldaten for internasjonale oppdrag. Det som kort vil bli presentert i de neste avsnittene er basert på et lokalt utviklet opplegg for forberedelse.¹⁵ Ved den avdelingen jeg selv, i samarbeid med avdelingspsykologen, har brukt dette, har vi valgt å kalle opplegget for «Beskikk ditt bo! Gjør opp ditt bestikk!».¹⁶ Innholdet i det skreddersys til hver nye deployering, men noe står likevel fast. Som tittelen kanskje røper, dreier opplegget seg om å forberede seg på alle eventualiteter: Det som gjelder det hverdagslige og praktiske. Det som gjelder familie, barn og samliv. Det som gjelder hjemkomst. Som profesjonell avdeling har vi også adressert det smertefulle faktum at soldaten kan risikere å ikke komme hjem igjen i live.

De emnene som er nevnt ovenfor, er gjenstand for samtale og refleksjon i teamet som skal reise ut. Det er med andre ord også en teambyggende effekt i dette. Den siste oppgaven i opplegget som soldatene blir bedt om å vurdere å gjøre, kalles «Siste brev hjem». Ingen skal føle seg tvunget til en slik oppgave. Hver enkelt soldat må selv kjenne på viktigheten og riktigheten for seg og sine relasjoner (noen vil kanskje ønske å gjøre dette på andre måter). Oppgaven har den brutale ordlyden: Dersom dette er det siste brevet du kommer til å skrive, hva vil du skrive? Eller: Dersom dette er ditt siste livstegn til de du er glad i, hva vil være viktig for deg å formidle? Oppgaven vil også kunne følges av en felles refleksjon, før hver enkelt begynner prosessen å skrive seg inn i «det siste jeg kommer til å skrive i livet».

Unntagen brevskriveren selv er det ingen som vet nøyaktig hva som står i brevene. De skal legges i en lukket konvolutt med navn på mottager (nærmeste pårørende), samt påskriften «Åpnes kun ved min død». Brevet oppbevares nedlåst hos personelloffiseren.

Flere har uttrykt at dette ble opplevd som en vanskelig oppgave, men samtidig gitt uttrykk for at det likevel ble meningsfullt å gjøre det. Noen har også fortalt at deres «siste brev hjem», ga dem en avklart indre ro som var med dem gjennom hele oppdraget.

---

¹⁵ Andre avdelinger vil sannsynligvis ha utviklet lignende opplegg.

¹⁶ Uttrykket og mye av innholdet er arvet fra Terje Løvstad, tidligere sjefsprest i Marinen.

Oppsummering og konklusjon.

«Hvordan blir Norske soldater forberedt på risikoen for egen død i dag?» Det har vi forsøkt å belyse i denne artikkelen. Reisen inn i problemstillingen begynte med «setteskjoldene» i den tyske byen Erfurt. Fra skjoldenes bakside, hvor soldatenes skytshelgen var avbildet, dro vi en historisk linje til middelalderens og reformasjonens kultur for dødsforberedelse, den såkalte «Ars moriendi»/Sterbekunst. Denne tradisjonen beskrev vi som en praktisk og åndelig forberedelse på døden. Vi lot den historiske skissen danne en historisk bakgrunn og klangbunn, før gikk inn i samtidens forberedelse av soldater for risiko for tap av eget liv i yrkesutøvelsen.

Vi gikk nærmere inn på tre faktorer som kunne si noe om en slik forberedelse. Vi tok først for oss «Troskapsløftet av 1891». Deretter gikk vi inn på etikundervisningen i Forsvaret. Og til sist så vi på et lokalt utarbeidet opplegg for å forberede soldater som skal delta i operasjoner utenlands: «Besikk ditt bo! Gjør opp ditt bestikk!».

En av konklusjonene synes å være at Forsvaret legger til rette for å forberede soldaten på de farer som yrkesutførelsen innebærer, også på risiko for egen død. Jeg tror at leserne vil kunne finne flere måter slike forberedelser foregår på, enn de tre som har vært trukket frem her. Jeg tenker at filmer (Max Manus, Band of Brothers og mange andre), sanger (Alltid freidig) og minnesmerker, for å nevne noe, er med å bevisstgjøre denne særskilte siden ved soldatyrket.

Skulle vi mot slutten også trekke inn den klassiske Ars moriendi/sterbekunst-tradisjonen, kan vi være oppmerksomme på hvor stor vekt denne tradisjonen la i det «å sette sitt hus i stand». Parallellen til innholdet i «Besikk ditt bo! Gjør opp ditt bestikk», er slående.

Vi har også sett at Ars moriendi/sterbekunst-tradisjonen er nært knyttet til den kristne trosfortellingen. I en tid hvor de «store livsfortellingene» problematiseres, bør det likevel kunne øses av den klokskap denne mangfoldige tradisjonen representerer.

English Summary

The article focuses on Norwegian soldiers preparation for the risk of own death during service. The article starts by describing a collection of shields found in the German city of Erfurt, and its embeddedness in the important medieeval tradition of Ars Moriendi/Sterbekunst found in both catholic and reformed versions throughout Europe. The article goes further by highlighting three topics in the Norwegian forces that have some bearing on preparation for own death. First by shortly examining «An oath of loyalty from 1891». Thereafter by

looking upon how preparation for own death are articulated in the curriculum of ethical instruction.

Lastly by describing a locally developed program for deploying personell. The socalled «Gjør opp ditt bestikk! Beskikk ditt bo!» Perhaps this could go for a translation: «Take care and prepare your home, your life, your family, your everything». This program culminates in writing «my last letter to those back home».

The article shows that there are a consciousness for the necessity of preparation for own death in the military, and urges a continued dealing with it.

Paul Andreas Haug. Avdelingsprest ved Kystjegerkommandoen. Engasjement høsten 2014 og våren 2015 som marineprest ved Befalsskolen for Sjøforsvaret. Haug har internasjonal erfaring fra KFOR, Afghanistan og Ocean Shield. E-post: paulandreashaug@hotmail.com.